

Kravets N.P.

Ph.D., Associate Professor,
Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)

CORRECT VALUES OF ILLUSTRATIONS IN LITERATURE TEXTBOOKS FOR MENTALLY RETARDED PUPILS

Кравець Н.П.

канд. пед. наук, доцент
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

КОРЕКЦІЙНЕ ЗНАЧЕННЯ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ ПІДРУЧНИКІВ З ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ

Illustrations can give children a sense of personal identity and an awareness of their cultural heritage. Illustrations are literature in their own right and, whether used by themselves or integrated with written texts, they sharpen the perception of children, stimulate their imagination and increase their sense of observation.

Key words: *illustrations, literature textbooks, mentally retarded pupils.*

Розглянуто корекційний вплив ілюстративного матеріалу підручників з літературного читання на психофізичний розвиток розумово відсталих учнів та становлення їх як активних читачів.

Ключові слова: *розумово відсталі учні, корекція, ілюстративний матеріал, літературний твір, читацька діяльність, підручник з літератури.*

По закінченню шкільного навчання кожен розумово відсталий учень відповідно до вимог програм з української (російської) літератури в певній мірі відповідно до своїх можливостей повинен оволодіти читацькою діяльністю. Завдяки їй він зможе активно працювати з будь-яким текстом,

Продовження статті на наступній сторінці

адекватно сприймаючи й розуміючи його зміст та усвідомлюючи смисл. Звідси необхідність формування читацької діяльності. На наш погляд сформувати належним чином читацьку діяльність у розумово відсталих учнів допоможе вміщений у підручниках з літератури ілюстративний матеріал. Лише словесними засобами учитель не доведе до школярів зміст і смисл художнього твору і не виховає інтересу до читання літератури. Для сприймання ілюстративного матеріалу характерні два протилежно спрямовані процеси: а/процес відображення предмета органами чуття та виникнення в корі головного мозку фізіологічного збудження з наступним формуванням цілісного мисленнєвого образу предмета; б/спрямована проєкція образу предмета на ілюстрацію. За типового розвитку перша і друга сигнальні системи працюють без порушення, забезпечуючи правильність сприймання як сигналів, так і «сигналів» (за І.Павловим). Відбувається осмислення слів, що полягає у поєднанні їх з уявними мисленнєвими образами предметів. Як свідчать наші спостереження, у розумово відсталих учнів сенсорний недорозвиток на рівні зорового й слухового аналізаторів призводить до неточного, нечіткого сприймання ілюстративного матеріалу, внаслідок чого вони не розуміють його сутності, а сприймання й розуміння як різновиди розумових дій не забезпечують процес усвідомлення зображеного на ілюстрації відповідно до змісту тексту твору, що призводить до несформованості адекватного цілісного образу уявлення зображеного. Також читаючи, учні часто не розуміють лексичного значення слів, вжитих у тексті твору. Неправильно сприйняті слова не стають «сигналами сигналів», оскільки відірвавшись від свого предметного значення, не виконують притаманних їм функцій означення, узагальнення, відволікання, абстрагування. Не формується сигніфікативна функція мовлення. Постає необхідність у її корекції – підкріпленні ілюстративним матеріалом, практичне розуміння й засвоєння змісту якого можливе лише в процесі читацької діяльності. Ілюстративний матеріал забезпечує єдність візуального сприймання, активного мислення, мовленнєвої діяльності. Отже, ілюстративний матеріал – важливий засіб корекційного впливу на розумово відсталих учнів-читачів.

На значення ілюстративного матеріалу в підручниках свого часу вказували відомі педагоги минулого: Я.А. Коменський, К. Ушинський. Зокрема К.Ушинський, звертаючи увагу на значення запитань, що стосуються ілюстрацій, писав: «... розвиток, який спостерігається, буде головною метою кожного навчання, оскільки виступає формуванням у свідомості учня конкретного глядацького образу» [9, с. 41]. Пропоновані запитання до ілюстративного матеріалу поряд з текстом ілюстрованого твору розвивають уважність, спостережливість, увагу, уяву, мислення і мовлення учнів-читачів. У них формується уміння спостерігати, «само спостережливість» (за К. Ушинським). На незаперечну роль живопису, музики у вихованні школярів вказував В. Сухомлинський: «Сфера дій живопису й музики починається там, де закінчується слово» [8, с. 121]. Зважаючи на особливості сприймання й розуміння розумово відсталими учнями навчального матеріалу з читання, відомий український вчений в галузі спеціальної педагогіки І. Єременко наголошував, що «за допомогою ілюстрацій забезпечується чітке розуміння учнями малодоступних абстрактних компонентів словесного повідомлення на основі їхнього словесного співвіднесення. Ілюстрування органічно вплітається у словесний виклад, не обриваючи його нитки, а лише уповільнюючи його темп» [3, с. 108]. Мистецтвознавець Р.Арнхейм розглядав живопис як один із засобів «лікування мистецтвом» [1, с. 279; 5; 6; 7; 10; 11; 12].

Зважаючи на вище викладене, можна зробити висновок про різноманітні функції ілюстративного матеріалу. В роботі з ілюстративним матеріалом у процесі читання літературного твору провідною виступає *пізнавально-інформаційна* – знайомство з ілюстраціями, фотографіями, репродукціями картин, таблицями тощо в процесі ознайомлення з ними та отримання інформації. За пізнавально-інформаційною функцією ми розрізняємо провідні, рівнозначні, обслуговуючі ілюстрації. Практичне опанування змісту зображеного на ілюстрації та його усвідомлення передбачає функція *керування засвоєнням*. Формування і корекцію уваги, уяви, сприймання, образного й асоціативного мислення, умінь діалогічного та монологічного мовлення у процесі роботи з

ілюстративним матеріалом забезпечує *цільова* функція. *Мотиваційна* полягає в забезпеченні емоційно-позитивного фону навчання, розвитку пізнавального інтересу, формуванні естетичних смаків у роботі з ілюстраціями. У підлітковому віці починає формуватися стійке коло інтересів, що становлять психічну базу ціннісних орієнтацій (Л. Божович, І. Кон та ін.). Тому ми звертали увагу на стійкість, силу і тривалість інтересу, які забезпечує ілюстративний матеріал завдяки мотиваційній функції. Точну передачу змісту зображеного на ілюстрації забезпечує функція *контролю й самоконтролю*. У підручниках з літератури для розумово відсталих учнів матеріал подається у системі: усна народна творчість, відомості про автора, власне твір, що передбачено відтворювати в ілюстраціях. Системна подача текстового матеріалу забезпечує систему знань про прочитане в тексті твору, що виконує властива ілюстраціям функція *систематизації*, тобто послідовності. Аналізуючи функції підручника, Д.Д. Зуєв виділив функцію «носія певної суми знань». Ми вважаємо, що вказана функція притаманна й ілюстративному матеріалу, оскільки зображене на ілюстрації відображає сутність твору в цілому чи уривку з нього, сприяє більш глибокому розумінню читаного тексту, міцнішому його засвоєнню, формуванню наукових понять.

Робота з ілюстративним матеріалом підручника в процесі читання літературного твору – складний вид психофізичної діяльності, що забезпечується наступними її компонентами: когнітивним, діяльним, мотиваційним, рефлексивним. Когнітивний передбачає володіння знаннями з теорії літератури (твір, назва твору, жанр твору, тема твору, основна думка, головні й другорядні герої твору тощо та розуміння того, як це передано у змісті ілюстративного матеріалу). Завдяки когнітивному компоненту забезпечується процес переробки отриманої інформації, тобто розуміння інформаційної основи ілюстрації, усвідомлення сутності відтвореної на ній текстової інформації. Діяльний компонент полягає в оволодінні способами діяльності, операціями, прийомами, насамперед уміннями відтворювати зміст ілюстрацій за поданим планом; уміннями діалогічної взаємодії учнів-читачів з героями ілюстрацій (постановка запитань до зображених на ілюстрації героїв: чому так вчинили?, для чого туди пішли? та ін.), оцінка ілюстрації з естетичної точки зору (як зображено подію чи героїв на ілюстрації і як це подано в тексті твору); складання плану твору за поданими сюжетними ілюстраціями; зіставлення й порівняння прочитаного із зображенням на ілюстрації (як відображено зовнішній вигляд героя, його вчинки, характер, зображені події). Рефлексивний забезпечує уміння проводити самоаналіз отриманих результатів: пояснення учнем-читачем власного розуміння відображення теми, основної думки на ілюстративному матеріалі, оцінювання вчинків героїв, розуміння сутності зображених подій та оцінка їхніх причин і наслідків; аналіз зображення на ілюстрації головних і другорядних героїв з метою намагання скопіювати їхній зовнішній вигляд, поведінку, характер, вчинки, мову; відтворення у власній поведінці аналогів до ілюстрацій. Мотиваційний компонент передбачає сформованість позитивного ставлення до роботи з ілюстративним матеріалом, прояв естетичного інтересу в процесі аналізу ілюстративного матеріалу; зацікавленість, захоплення від естетичного вигляду ілюстрації, проявляючи різні мотиви роботи: чому працює з ілюстрацією (за вказівкою учителя, порадами однокласників), чому відмовляється працювати з ілюстративним матеріалом, що характерне для розумово відсталих, зокрема для дітей з синдромом Дауна, зі спектром аутистичних порушень тощо. Позитивний мотив проявляється у старанності, позитивному ставленні до роботи з ілюстративним матеріалом; негативний – у невмінні, небажанні аналізувати ілюстрацію, порівнювати її зміст зі змістом твору чи уривку з нього; в небажанні та відмові виконувати щось самостійно, без допомоги учителя («словесне малювання», ілюстрування тексту чи окремого уривку). Позитивну мотивацію викликає кольорова гама ілюстрацій, оскільки учні різних вікових груп по-різному сприймають і реагують на один і той же колір. Особливості нервової системи розумово відсталих не дозволяють адекватно сприймати багатопланові чорно-білі чи кольорові ілюстрації, тому вони краще сприймають та аналізують ілюстрації, на яких зображено три-чотири предмети.

Ми визначили етапи діяльності учнів-читачів з ілюстрацією: пропедевтичний, орієнтувальний, виконавчий. Пропедевтичний етап полягає в ознайомленні з автором і назвою твору та ілюстрацією до твору. Орієнтувальний вимагає роботи з ілюстрацією з метою вияву її змісту порівняно з ілюстрованим текстом. Забезпечення інтерпретації прочитаного, визначення реалізації в ілюстративному матеріалі теми й головної думки забезпечує виконавчий етап. Важливо на кожному етапі роботи з ілюстрацією давати установку на сприймання візуального образу. «Установка змушує уважно читати текст твору, щоб краще зрозуміти сутність ілюстрацій до нього» [2, с. 54]. Установкою забезпечується чітка організація перцептивної діяльності – словесна вказівка на те, що потрібно побачити. Завдання до змісту ілюстрацій різноманітні: репродуктивні, продуктивні, творчі. Демонструючи ілюстрації, аналізували їх з учнями, виявляючи, що і як вони сприймають в ілюстраціях. У процесі використання комп'ютерних технологій для демонстрації ілюстрацій збільшуючи часу експозиції, враховуючи особливості візуального сприймання учнів з метою створення загального зорового враження від зовнішнього вигляду ілюстративного матеріалу. Також враховували властиве розумово відсталим повне переключення уваги з одного об'єкту на інший, зокрема з тексту, який читають, на демонстровану ілюстрацію і навпаки.

У творі ілюстративний матеріал виступає в ролі розкриття значення того слова, що ілюструє. Так, у 7 класі в процесі роботи з віршами «Зима» (автори В. Сосюра, П. Тичина) та репродукціями картин С. Васильківського «Зима» і К. Юона «Чарівниця-зима» вчили учнів порівнювати описаний словесно і відтворений у живописі зимовий пейзаж, визначати подібність чи відмінність зимового пейзажу, відтвореного на картинах із описаним у віршах. Виходячи з можливостей власного сприймання живопису, школярі виявляли, кому з художників вдалося краще відтворити пейзаж стосовно тексту твору та порівнювали зображене на картинах з текстом твору. Бесіда евристичного спрямування сприяла поглибленню, уточненню, систематизації й конкретизації змісту ілюстративного матеріалу та тексту твору.. Завдяки такій роботі відбувалося розуміння і свідоме засвоєння експресивної лексики, що зустрічається у віршах; учні виявили бажання вивчити вірші напам'ять та із задоволенням їх декламували.

Коментуючи зображене на ілюстраціях, школярі змушені повертатися до змісту твору, ще раз перечитувати окремі епізоди, знаходити описи зовнішнього вигляду героїв, події, явища природи. Зокрема портрети «Запорожець» роботи художника А. Монастирського та Г.Єгорової «Отаман Іван Сірко» допомогли уявити зовнішній вигляд Івана Сірка – героя народної пісні «Ой як крикнув же та козак Сірко». Читаючи пісню про народного месника У. Кармелюка «Ой не лети, орлице» – колективно розглянули портрет «Українець» роботи В.Тропініна. Учні фантазували, розповідаючи, як би вони зобразили героя, події чи горлицю, картини природи, про які читають у пісні.

На основі прочитаних творів та опрацьованого ілюстративного матеріалу школярі виконували різноманітні творчі завдання, завдяки яким активізувалася читацька діяльність: вправління у виразному читанні, придумування власних ілюстрацій до прочитаного, усне складання опису зовнішнього вигляду героя та письмове його відтворення з опорою на репродукцію картини.

Працюючи з текстом «Київ», семикласники з цікавістю розглянули фото майдану Незалежності, порівнюючи поданий у підручнику опис майдану із зображенням на фотографії. Опрацьовуючи повість Марка Вовчка «Козачка» завдяки розгляду й аналізу вміщених у підручнику ілюстрації (епізод прощання Олесі й синів з Іваном, якого пан забирає із собою до Москви) та репродукції картини художника М. Івасюка «Мати», на якій зображено щасливу матір, учні більш глибоко проникли у сутність зображеного в творі, усвідомлюючи незахищеність жінки-кріпачки порівняно з вільною людиною. З підготовлених ілюстрацій монтували, за висловом школярів, «мультфільм», що спонукало до активного вдумливого читання, оскільки мультфільми «потрібно самим виготовити».

Отже, ілюстративний матеріал сприяє свідомому оволодінню змістом тексту твору, вихованню інтересу до читання літератури, розвитку творчої самостійності та корекції недоліків психофізичного розвитку учнів.

Література:

1. Арнхейм Р.С. Искусство и визуальное восприятие /Р.С. Арнхейм. – М. : Прогресс, 1974. – 184 с.
2. Занков Л.В. Наглядность и активизация учащихся в обучении / Л.В. Занков. – М. : Учпедгиз, 1960. – 312 с.
3. Еременко И.Г. Олигофренопедагогика / И.Г. Еременко. – К. : Вища школа, 1986. – 328 с.
4. Кравець Н.П. Ілюстративний матеріал читанок і проблема формування читача / Н.П.Кравець // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – К. : Університет «Україна», 2010. – № 7. – С. 260–270.
5. Кравець Н.П. Корекційна робота з розумово відсталими учнями на уроках літературного читання: навч. посібник / Н.П. Кравець. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. – 199 с.
6. Петько Л.В. Соціально-комунікативна активність підлітків: теорія і практика [Монографія]. – К. : ВМУРОЛ «Україна». – 2010. – 268 с.; бібліогр. : С. 249–267.
7. Петько Л.В. Англійська мова для студентів-психологів та дефектологів. Дидактичний матеріал для практичних занять та самостійної роботи студентів з іноземної мови зі спеціальностей: 6.010105 «Корекційна освіта (за нозологіями)», 6.030102 «Психологія», 6.030103 «Практична психологія»: навч. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів. – К. : Талком, 2015. – 160 с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: [у 5 т.]. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1.–654 с.
9. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: [у 2 т.]. / К.Д.Ушинський. – К. : Рад. школа, 1983. – Т.1. – 488 с.
10. Kravets N.P. State of oral monological speech and reading activity pupils with mentally retarded (the 7-th form) /N.P. Kravets //Science and practice: Collection of scientific articles. – Thorpe-Bowker. Melbourne, Australia, 2016. – P. 270-274.
11. Kravets N.P. Factors that complicate the reading activity of mentally retarded students / N.P.Kravets // Economics, management, law:realities and perspectives: Collection of scientific articles. Psychology. Pedagogy and Education. – Les Editions L'Originale, Paris, France, 2016. – P. 451-455.
12. Pet'ko L.V. Formation of professionally oriented foreign language teaching environment in the conditions of university for students of art specialties / L.V.Pet'ko // Economics, management, law: problems of establishing and transformation: Collection of scientific articles. – Al-Ghurair Printing & Publishing LLC, Dubai, UAE, 2016. – P. 395– 398. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9779>